

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.9 + 343.3

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2023-4.6>

О. О. Титаренко, доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри правоохоронної діяльності
Університету митної справи та фінансів;
військовослужбовець
Національної гвардії України

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ НА ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

Наукова стаття присвячена актуальним проблемам з запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях України в умовах воєнного стану. На підставі власного досвіду, а також аналізу наявної практики діяльності правоохоронних органів на деокупованих територіях, а також аналізу чинного законодавства з питань запровадження стабілізаційних заходів на деокупованих територіях України визначено коло проблемних питань. Встановлено, що до проблемних питань, які виникають на деокупованій території при запобіганні кримінальних правопорушень віднесені такі: 1) визначення часу, з якого територія вважається деокупована; 2) уточнення переліку повноважних суб'єктів, які здійснюють та/або залучаються для протидії кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях; 3) уточнення різновидів кримінальних правопорушень щодо яких здійснюється запобігання на деокупованих територіях; 4) визначення часу закінчення активної протидії кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях та перехід до звичайного режиму запобіжної діяльності правоохоронних органів.

Автором на підставі дослідження виділяється за часом деокупація фактична та юридична, які різняться обсягом робіт з запобігання кримінальним правопорушенням. Визначено також три **періоди** в межах, яких може бути реалізована діяльність спеціальних суб'єктів з запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях, а саме: 1) під час самої деокупації відповідної території; 2) під час стабілізаційних заходів на деокупованих територіях; 3) запровадження повноцінної системи запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях, де повністю завершені стабілізаційні заходи.

Подальший аналіз положень чинного законодавства з реалізації стабілізаційних заходів на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей дав змогу встановити окремі прогаліни, які стосуються неповноти закріплених заходів з безпеки, а також залучення обмеженого кола спеціальних суб'єктів до заходів з запобігання кримінальним правопорушенням. Зроблено акцент на можливість активного використання превентивного потенціалу Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Військової служби правопорядку ЗСУ у запобіганні кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях.

На підставі проведеного дослідження автором визначено також основні етапи здійснення запобіжної діяльності правоохоронних органів на деокупованих територіях, конкретизовані кримінальні правопорушення щодо яких здійснюється превентивна робота, а також система суб'єктів, які залучаються до превентивної роботи на різних етапах.

Ключові слова: деокупація територій, запобігання, кримінальні правопорушення, суб'єкти профілактики.

O. O. Tytarenko. Problem issues of criminal offenses prevention in the deoccupied territories of Ukraine

The scientific article is devoted to current problems in the prevention of criminal offenses in the deoccupied territories of Ukraine under martial law. Based on our own experience, as well as an analysis of the existing practice of law enforcement agencies in the deoccupied territories, as well as an analysis of the current legislation on the implementation of stabilization measures in the de-occupied territories of Ukraine, a range of problematic issues has been identified. Problematic issues that arise in the deoccupied territory when preventing criminal offenses include the following: 1) determining the time from which the territory is considered deoccupied; 2) clarifying the system of authorized units carrying out and/or involved in preventive criminal offenses in the deoccupied territories; 3) clarification of the types of criminal offenses for which prevention is carried out in the deoccupied territories; 4) determining the end time of active counteraction to criminal offenses in the de-occupied territories and the transition to the usual regime of preventive work of law enforcement agencies.

The author, based on the study, distinguishes the actual and legal deoccupation of territories in time, which differ from each other in the amount of work to prevent criminal offenses. Three periods are also defined within the limits of which the activities

of special unites to prevent criminal offenses in deoccupied territories can be carried out, namely: 1) during the deoccupation of the relevant territory itself; 2) during stabilization measures in deoccupied territories; 3) introduction of a full system for the prevention of criminal offenses in deoccupied territories, where stabilization measures have been fully completed.

Further analysis of the provisions of the current legislation on the implementation of stabilization measures in the deoccupied territories of the Donetsk and Lugansk regions made it possible to identify certain problems regarding the incompleteness of the established measures to ensure the security of the territory, and involvement of a limited range of special unites to implement measures to prevent criminal offenses.

The author also focuses on the possibility of actively using the preventive potential of the National Guard of Ukraine, the State Border Service of Ukraine, and the Military Law Enforcement Service of the Armed Forces of Ukraine in the prevention of criminal offenses in the deoccupied territories.

Based on the research, the author also identified the main stages of the implementation of preventive measures by law enforcement agencies in the deoccupied territories, specified the criminal offenses in relation to which preventive work is carried out, and also specified the system of units that are involved in preventive work at different stages of deoccupation.

Key words: *deoccupation of territories, prevention, criminal offenses, units of prevention.*

Постановка проблеми. В умовах збройної агресії російської федерації проти України одним з головним завдань сил оборони є звільнення окупованих територій (деокупація) та відновлення на них конституційного ладу. Збройні сили України від початку повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року звільнили від російських окупантів до 2000 населених пунктів. В той же час після звільнення раніше окупованих територій потребує значних зусиль з боку держави, які направлені на відновлення всіх сфер життєдіяльності населення. Одною з таких сфер є поновлення безпечного простору правоохоронними органами, що пов'язано з запобіганням кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях.

Україна вже напрацювала певний досвід у даному напрямку, який є складовою стабілізаційних заходів, які проводяться на деокупованих територіях. В той же час, враховуючи напрям даної теми, враховуючи власний досвід участі у бойових діях, а також стабілізаційних заходах на території Донецької області, *є можливість визначити коло проблемних питань*, які слід враховувати при організації роботи з запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях. *До них доцільно віднести наступні:*

1) визначення часу, з якого територія вважається деокупована (це необхідно для: а) встановлення початку здійснення запобіжної діяльності спеціальними суб'єктами; б) облік і аналіз кількісно-якісних показників з даного напрямку запобіжної діяльності);

2) уточнення переліку повноважних суб'єктів, які здійснюють та/або залучаються для протидії кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях (Чи виключно НПУ забезпечує даний напрям?);

3) про запобігання, яким кримінальним правопорушенням ведеться мова? (Питання пріоритетності);

4) визначення часу, коли відпаде необхідність у посиленні акценту на протидію кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях (Чи буде цей процес відбуватися так само як і в більшості населених пунктів, які не були під окупацією?).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В сучасних умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації щодо України питанням протидії злочинам в умовах воєнного стану все більше приділяється уваги з боку наукової спільноти, зокрема вітчизняних кримінологів та фахівців в галузі кримінального права. Серед них слід виділити наукові розробки таких вчених як: Бандурка О.М., Вознюк А.А., Демидова Л.М., Дудоров О.О., Колодяжний М.Г., Коваленко А.В., Литвинов О.М., Матвійчук В.К., Орлов Ю.В., Панов М.І., Пономаренко Ю.А., Політова А.С., Сокурченко В. В., Харитонова С.О., Шаблістий В.В. та інші [1–7]. В той же час проблематика запобігання кримінальним правопорушенням вже на деокупованих територіях має свої особливості та потребує окремого дослідження. Наразі поки бракує ґрунтовних досліджень з даного питання, що обумовлено складними і триваючими процесами звільнення окупованих територій та проведення відповідних стабілізаційних заходів на деокупованих територіях.

Мета статті полягає в тому щоб на підставі аналізу наявних урядових документів з питань деокупації територій України, практики діяльності спеціальних суб'єктів у запобіганні кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану виокремити наявні сьогодні проблемні питання та сформулювати пропозиції щодо конкретизації даної запобіжної діяльності за часовими межами, об'єктивним та суб'єктивним складом. Це в подальшому дасть можливість якісно досліджувати ефективність запобіжної діяльності на деокупованих.

Виклад основного матеріалу. Згідно чинного законодавства, а саме статті 1-1 «Визначення термінів» Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII [8] *деокупація* визначається як комплекс заходів державної політики, наслідком яких є повна відсутність на території України, що була тимчасово окупована, збройних формувань Російської Федерації і окупаційної адміністрації Російської Федерації та встановлення загального ефективного контролю України на цій території (повернення тимчасово окупованої території під загальну юрисдикцію України та відновлення конституційного ладу України на цій території).

Якщо мову вести про юридичний факт деокупації, то ним може бути інформація, яка зазначена у відповідному наказі Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України

(далі – Мінреінтеграції). Так, наказом Мінреінтеграції від 17 серпня 2023 року № 224 внесені зміни до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією. Вказаний Перелік був затверджений у грудні 2022 року та періодично оновлюється. Зміни до нього вносяться за погодженням із Міністерством оборони на підставі пропозицій відповідних обласних, Київської міської військових адміністрацій [9]. Наприклад, по м. Лиман (Краматорський р-н Донецької області) в цьому наказі було визначено, що 25.05.2022 місто було окуповано, а 30.09.2022 року – дата завершення тимчасової окупації. В той же час виникає питання, чи можна вважати дату завершення тимчасової окупації міста – датою деокупації відповідної території? Є питання, бо деокупація невід’ємно пов’язана із встановленням загального ефективного контролю України на цій території (повернення юрисдикції та конституційного ладу на цій території).

Зазначимо, що перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих російською федерацією відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2022 р. № 1364 затверджується Мінреінтеграції за відповідною формою за погодженням з Міністерством оборони з урахуванням пропозицій відповідних обласних, Київської міської військових адміністрацій [10]. Також цією ж постановою визначено ще декілька важливих положень, зокрема: 1) цей перелік оновлюється у разі потреби, але не рідше ніж двічі на місяць (тобто у часі юридичне визнання деокупації території «розтягується» – *зачаєно мною Т.О.*); 2) території, для яких не визначена дата завершення бойових дій (дата припинення можливості бойових дій) або тимчасової окупації Російською Федерацією, вважаються такими, на яких ведуться бойові дії, або тимчасово окупованими Російською Федерацією.

Аналіз вище зазначених документів дає можливість можна виділити *за часом деокупацію території:*

- *фактичну* (коли населений пункт вже знаходиться під контролем ЗСУ та інших воєнізованих формувань);

- *юридичну* (згідно з чинним законодавством, яким визначається зміст терміну «деокупація»), яка полягає як в поширенні юрисдикції України на цю територію, так і відновлення на ній конституційного ладу, що включає в себе відновлення роботи органів місцевого самоврядування, державних органів, правоохоронних органів, забезпечення безпеки.

Якщо далі наводити приклад по м. Лиман, то в офіційному документі зазначається дата звільнення території 30.09.2022 року, хоча в ЗМІ зазначається інша дата – 01.10.2022 року, а якщо брати до уваги відновлення роботи органів державної влади на цій території, то з офіційних повідомлень Донецької ОВА визначається інша дата – 21-24.10.2022 року, яка пов’язана із здійсненням **відповідних стабілізаційних заходів** на деокупованих територіях [11; 12].

Враховуючи наведено, можемо **виділити певні періоди** в межах, яких може бути реалізовані діяльність спеціальних суб’єктів з запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях, а саме (рис. 1).

В подальшому є доцільним **з’ясувати зміст самих стабілізаційних заходів**, які проводяться на деокупованих територіях і місце в них заходів з запобігання кримінальним правопорушенням (види цих правопорушень та коло суб’єктів, які залучаються для реалізації цих заходів) [13–15].

Рис. 1. Періоди в межах, яких спеціальні суб’єкти здійснюють діяльність з запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях

Аналіз положень постанови Кабінету Міністрів України «Про підготовку до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції» від 12 травня 2023 року № 486 дає можливість конкретизувати зміст стабілізаційних заходів, які охоплюють такі напрями: 1) відновлення роботи органів державної влади; 2) безпека; 3) гуманітарне реагування; 4) відновлення інфраструктури; 5) медичне реагування; 6) економіка; 7) інформаційна політика; 8) соціальний захист; 9) освітні потреби та психологічна підтримка; 10) планування комплексного відновлення території [16].

Також з даного документу випливає, що стабілізаційні заходи на деокупованих територіях можуть тривати тривалий час і є очевидним, що запобігання кримінальним правопорушенням є складовою напрямку стабілізаційних заходів як «Безпека» і який також може тривати значний час. Даний напрям у стабілізаційних заходах включає в себе: 1) розмінування; 2) впровадження особливого режиму в'їзду і виїзду та пересування; 3) організація патрулювання населеного пункту; 4) організація охорони об'єктів; 5) виявлення осіб, причетних до колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору тощо [16].

В той же час до даного напрямку розробники документу чомусь не віднесли заходи, які спрямовані в цілому на виявлення та запобігання кримінальних правопорушень, обмежившись виключно виявлення осіб, причетних до колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору (відповідальність охоплюється ст.ст. 111-1, 111-2 КК України), що не повно висвітлює роботу правоохоронних органів та безпосередньо підрозділів НПУ.

На мій погляд сама ж діяльність з протидії кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях має певні етапи (стадії), які охоплюють різні часові проміжки і узгоджується з періодами (див. вище рис. 1), в яких ця діяльність може бути реалізована, а саме:

1 етап (стадія) – звільнення окупованої території та перехід її під контроль ЗСУ – початковий етап деокупації. Цей етап, за результатами власного спостереження, може тривати від 2 до 4 діб. На даному етапі є можливим та доцільним виявлення, фіксація воєнних злочинів та виявлення колаборантів, осіб причетних до незаконних збройних формувань, армії країни-агресора. *Головні суб'єкти-виконавці на цьому етапі* – ЗСУ, СБУ, ГУР МОУ, НПУ, НГУ, ДПСУ, інші воєнізовані формування, які залучені до сил оборони.

2 етап (стадія) – початок стабілізаційних заходів, які включають в себе фільтраційні заходи та зачистку деокупованих територій. Цей етап може тривати від 14 діб до місяця (результат власних спостережень). На даному етапі є можливим та доцільним продовження тих заходів, які зазначені в першому етапі, а також і інші, зокрема, спрямовані на протидію: незаконному обігу зброї, вибухових речовин; поширення наркотичних речовин; вчиненню кримінальних правопорушень проти власності; насильницьких злочинів відносно населення деокупованих територій; військовим кримінальним правопорушенням; проведення верифікації людей на цих територіях. *Головні суб'єкти-виконавці на цьому етапі* – НПУ, НГУ, СБУ, ВСП ЗСУ, ДБР, органи прокуратури.

3 етап (стадія) – реалізація комплексу заходів з подальшої стабілізації ситуації на деокупованих територіях за всіма напрямками. Цей етап може тривати місяці та роки (результат власних спостережень). На цьому етапі є можливим та доцільним продовження тих заходів, які спрямовані на підтримання громадського порядку та безпеки, профілактику кримінальних правопорушень проти власності, насильницьких злочинів відносно населення деокупованих територій; військовим кримінальним правопорушенням; проведення контр-диверсійних заходів; запобігання кримінальним правопорушенням проти довкілля (особливо стосовно неконтрольованої вирубки лісів) планування та реалізація місцевих програмних заходів з забезпечення безпеки у місці. *Головні суб'єкти-виконавці на цьому етапі* – НПУ, НГУ, СБУ, ВСП ЗСУ, ДБР, органи прокуратури, Держекоінспекція, обласні (міські) військові адміністрації, інші органи державної влади та місцевого самоврядування.

Окремі напрями протидії злочинам на деокупованих територіях та визначені спеціальні суб'єкти можемо знайти також у «Плані дій органів виконавчої влади на цих територіях», затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р (далі – План) [17]. Так, зокрема: 1) на НПУ покладається здійснення заходів з виявлення та документування фактів використання символіки, визначеної Законом України «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну»; здійснення заходів з її знищення. Проте в якості зауваження зазначимо, що такі суб'єкти як НГУ та СБУ для реалізації даного напрямку Плану не визначені як виконавці, хоча їх доцільно залучити; 2) на НПУ та СБУ покладається вжиття заходів для виявлення осіб, причетних до колабораційної діяльності та пособництва державі-агресору. Проте є необґрунтованим не залучення до такої роботи НГУ та ДПСУ, які фактично також здійснюють і можуть здійснювати її на деокупованих територіях; 3) на НПУ та СБУ покладається також здійснення приймання, зберігання вилученої, добровільно зданої або знайденої вогнепальної, газової, холодної та іншої зброї, боєприпасів, набоїв, вибухових речовин та пристроїв; 4) на НПУ, НГУ, СБУ, ДПСУ покладається вжиття заходів до встановлення місця перебування безвісти зниклих осіб, зокрема за особливих обставин; 5) виключно на НПУ покладається забезпечення ведення обліку фактів порушення прав і свобод цивільного населення внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України відповідно до принципів і норм міжнародного права.

Щодо питання налагодження ефективної взаємодії між НПУ та іншими спеціальними суб'єктами з питань запобігання кримінальним правопорушенням, то його цілком можливо вирішувати як на міжвідомчому рівні, так і через Координаційний штаб з питань деокупованих територій, який вже понад рік як функціонує [18]. Фактично питання організації взаємодії з питань забезпечення безпеки на деокупованих територіях здебільшого врегульоване.

Висновки та перспективи. Підсумовуючи все вище викладене можливо сформулювати низку висновків та пропозицій. Так, зокрема:

1. *Обсяги та ефективність* (результативність) реалізації комплексу заходів з запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях буде залежати від того, в якій період та на якому етапі деокупації, та проведення стабілізаційних заходів дана діяльність здійснюється уповноваженими суб'єктами.

2. *Склад суб'єктів*, які спроможні здійснювати заходи з запобігання кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях також буде різнитися в залежності від періодів та етапів здійснення даної діяльності. Окрім НПУ, як головного суб'єкту у здійсненні запобіжної діяльності, в ній беруть (можуть брати) участь і такі суб'єкти як: СБУ, ГУР МОУ, НГУ, ДПСУ, а також інші державні органи з правоохоронними функціями.

3. *Об'єкти запобіжної діяльності* (маємо на увазі види кримінальних правопорушень щодо яких здійснюється запобігання) на деокупованих територіях можуть змінюватись в залежності від обстановки як на самій деокупованій території, так і на прилеглих територіях (які не були під окупацією, або які знаходяться в окупації, а бо ті території, де ведуться бойові дії).

4. *Фільтраційні заходи* (як складова стабілізаційних заходів) необхідно проводити спеціальними суб'єктами протидії злочинності не тільки на деокупованих територіях, а і на інших територіях, які межують з ними та не знаходяться під окупацією (через можливість блок-постів як стаціонарних, так і мобільних). Під час здійснення цих заходів особлива увага приділяється:

- військовослужбовцям, волонтерам та особам, які намагаються вивести з зони бойових дій «трофеї» та іншу необліковану зброю, вибухові речовини, боєприпаси, а також майно (у т.ч. авто-, мото-транспорт), яке може бути предметом злочинів проти власності;
- внутрішньо переміщеним особам (переселенцям), які можуть бути причетними до колабораційної діяльності, працювати на розвідувальні служби країни-агресора, та бути причетними до діяльності НЗФ;
- громадянам, які заперечують факт російської агресії щодо України та висловлюють прихильність до російської федерації та її політики щодо України.

Список використаних джерел:

1. Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції в авторській редакції, (м. Кропивницький, 27 жовтня 2022 року). Кропивницький, 2022. 367 с.
2. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.
3. Орлов Ю. В. Система протидії злочинності в умовах війни: від дисбалансу до стабілізації. *Право.ua*. 2023. № 1. С. 190–200. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d434332a-8ea6-49cc-a852-a1f88ba9e58a/content> (дата звернення: 01.10.2023).
4. Сокурченко В. В. Стабілізаційно-транзитивна стратегія протидії злочинності на деокупованих територіях України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 9–18. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/827b52c7-48e0-4a0d-aea8-bdee5b867684/content> (дата звернення: 01.10.2023).
5. Політова А. С. Стан наукової розробки проблем кримінальної відповідальності за гендерно зумовлене насильство в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) в Україні у 2012–2014 роках. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 367–386. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/287306/281208> (дата звернення: 01.10.2023).
6. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21 жовтня 2022 року) / упор. Л. В. Павлик, У. О. Цмоць. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 404 с.
7. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (в редакції від 03.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 06.10.2023).
9. Затверджено зміни до Переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих. URL: <https://minre.gov.ua/2023/08/25/zatverdzheno-zminy-do-pereliku-terytorij-na-yakyh-vedutsya-velysya-bojovi-diyi-abo-tymchasovo-okupovanyh-6/> (дата звернення: 06.10.2023).
10. Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: постанова Кабінету Міністрів України від 6 грудня 2022 р. № 1364

(в редакції 23.05.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.10.2023).

11. У звільнених громадах Донеччини вдалося стабілізувати гуманітарну ситуацію, – Павло Кириленко (24.10.2022). URL: <https://freeradio.com.ua/u-zvilnenykh-hromadakh-donechchyny-vdalosia-stabilizuvaty-humanitarnu-sytuatsiiu-pavlo-kyrylenko/> (дата звернення: 06.10.2023).

12. Лиман: всі органи влади відновили роботу, тепер – розмінування (21.10.2022). URL: <https://wz.lviv.ua/news/475416-lyman-vsi-organy-vlady-vidnovyly-robotu-terer-rozminuvannia> (дата звернення: 06.10.2023).

13. Стабілізаційні заходи на деокупованих територіях. Як працюють військові на Миколаївщині (8 грудня 2022). URL: <https://suspilne.media/334476-stabilizacijni-zahodi-na-deokupovanih-teritoriah-ak-pracuut-vijskovi-na-mikolajvsini/> (дата звернення: 06.10.2023).

14. Стабілізаційні заходи на звільнених територіях: Верещук пояснила що це й для чого (18 вересня 2022 року). URL: https://24tv.ua/stabilizatsiyi-zahodi-vereshhuk-poyasnila-shho-tse-dlya-chogo_n2160267 (дата звернення: 06.10.2023).

15. Катерина Павліченко: Стабілізаційні заходи є запорукою повернення до мирного життя на звільнених з-під окупації територіях (30 травня 2023). URL: <https://ch.npu.gov.ua/news/kateryna-pavlichenko-stabilizatsiini-zakhody-ie-zaporukoju-povernennia-do-myrnoho-zhyttia-na-zvilnenykh-z-pid-okupatsii-terytoriiakh> (дата звернення: 06.10.2023).

16. Про підготовку до дій із стабілізації ситуації на деокупованих територіях Донецької і Луганської областей та їх реінтеграції: постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2023 р. № 486. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/486-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.10.2023).

17. Про затвердження плану дій органів виконавчої влади з відновлення деокупованих територій територіальних громад: розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 р. № 1219-р (в редакції від 30.09.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1219-2022-%D1%80#n8> (дата звернення: 06.10.2023).

18. Про утворення Координаційного штабу з питань деокупованих територій: постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2022 р. № 1021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.10.2023).